

Araştırma Makalesi/Research Article

**TÜRKİYE’DE ROMANLAR VE ALT KİMLİK GRUPLARI: ETNO-
DİLSEL FARKLILIKLARIN KİMLİĞE YANSIMALARI**

**ROMA AND THEIR SUB-IDENTITY GROUPS IN TURKEY: REFLECTIONS OF
ETHNO-LINGUISTIC DIFFERENCES ON IDENTITY**

Tülin YANIKDAĞ*

*Geliş Tarihi: 29 Nisan 2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 18 Haziran 2021
(Accepted)*

ÖZ: Romanlar, kendilerine özgü kültürel yapılarıyla tanınan bir topluluktur. Türkiye’de yaşayan Romanların kökeni, tarihin çok eski dönemlerine uzanır ve bu topluluk homojen bir kimlik yapısı göstermez. Bu çalışma, Türkiye’deki Romanların dil temelli alt kimlik gruplarını ele almaktadır. Çalışmanın odak noktası, Roman kimliği şemsiyesi altında birleştirilmek istenen fakat dil özellikleri açısından farklılık gösteren Rom, Dom ve Lom gruplarıdır. Buradan hareketle söz konusu alt gruplar açısından Roman kimliği kapsayıcı mıdır ya da farklılıkları görünmez mi kılmaktadır sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışmada genel olarak Roman ifadesi kullanılmakla birlikte Çingene ifadesine de yer verilmiştir. Bunun nedeni ise kimlik meselesi üzerinden yaşanan tartışmalara dikkat çekmektir. Çalışmanın metodolojisi literatür taramasından elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Roman ve Çingene ikilemine ve göç olgusu üzerinden bu toplulukların Türkiye’deki tarihsel yolculuklarına değinilecektir. Daha sonra ise dil temelli alt kimlik grupları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Roman Kimliği, Etno-Dilsel Farklılıklar, Rom, Dom, Lom

ABSTRACT: Roma are a community known for their specific culture. The roots of Roma in Turkey extend to the very ancient terms and this community doesn't indicate a homogeneous structure. This study examines language-based subgroups in Turkey. In other words, it focuses on Rom, Dom and Lom groups which are desired to be united under the umbrella of Roma but differ in terms of their language characteristics. From this point of view, it seeks an answer for the question of whether Roma identity is inclusive for their subgroups or it makes differences invisible. In this study, although the term Roma has been used predominantly, the term Gypsy has also been addressed. The reason of this is to pay attention to the debates over the identity issue. The methodology of this article is based on the data obtained from the academic literature. In this context, primarily, the Roma and Gypsy duality and the timeline of these communities' history in Turkey will be discussed through the migration phenomenon. Subsequently, language-based subgroups will be examined.

Key words: Roma Identity, Ethno-Linguistic Differences, Rom, Dom, Lom

* Dr., tulin.yanikdag@ogr.iu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0001-6679-7452.

GİRİŞ

Türkiye etnik ve dinsel farklılık bakımından oldukça geniş bir kimlik yelpazesine sahiptir. Bu çokkültürlü yapı içerisinde hukuki anlamda azınlık statüsünde yer alan gayrimüslim toplulukların (Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin) yanı sıra gerek kültürel gerekse konuştukları dil özellikleri açısından toplumun çoğunluğu oluşturan kesiminden farklılık arz eden gruplardan birisi, hiç şüphesiz Romanlardır. Son yıllarda hem dünya genelinde hem de Türkiye’de akademik ilginin kimlik ve azınlık çalışmalarına yöneldiği göze çarpmaktadır. Özellikle Türkiye’de Roman ya da Çingene olarak tanımlanan gruba yönelik akademik çalışmaların ve bilhassa alan araştırmalarının sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Roman ya da Çingene dendiğinde zihinlerde beliren imge; renkli, neşeli, hayatın belli ritüellere bağlı olduğu, son derece yoksul fakat bir o kadar mutlu, esmer tenli insanları çağrıştırmaktadır. Başka bir deyişle Romanlar “fiziki görünüşleri ve mizaçları, yaşam tarzları ve dilleriyle diğer milletlerden ayrılan gezici bir topluluk” olarak ifade edilebilir.¹ Doğayla iç içe yaşamaya alışkın bu topluluk açısından yerleşik, kentli bir topluluk profilinin çizilmesi büyük şehirlerde yaşayanların bir kısmı açısından mümkün olsa da tarihsel yolculuklarına baktığımızda Ahmet Haşim’in “insanın tabiata en yakın şekli”² diye tanımladığı bu insanlar için pek mümkün değildir. Romanlar/Çingeneler kendi gelenek ve kültür yapısına bağlı ve tam tabiriyle nev-i şahsına münhasır bir topluluktur.

Tarihsel yolculukları içerisinde göçlerle pek çok ülkeye yayılan topluluğa dair dünyanın dört bir yanında olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir nüfusun yaşadığı bilinmektedir. Son yarım yüzyılda, Türkiye’deki nüfus sayımlarında farklı etnik topluluklara dair demografik tespitlerin yapılmamış olması akademik çalışmalarda değinilen bir husustur. Nitekim aynı belirsizlik, Roman toplulukların nüfusuna ilişkin veriler konusunda da söz konusudur. Avrupa’da yaklaşık olarak 8-10 milyon Romanın yaşadığı, nüfusa ilişkin net bir veri olmaksızın bu sayının Türkiye’de ise 400 bin ile 1 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.³ Ancak akademik

¹ İsmail Altınöz, “Çingeneler” maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Gözden Geçirilmiş 2.b. , Cilt 1, s. 291.

² Pakistan Sarıkaya, “Toplumsal Yansımaların Öznesi Olarak Çingeneler ve Etnik Damgala(n)ma”, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2019, s. 6.

³ Gül Özateşler, *Çingene: Türkiye’de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği*, Çev. Didem Dinçsoy, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 41. Ayrıca bkz. Dena Ringold, Mitchell A. Orenstein, Erika Wilkens, *Roma in Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*, Washington DC, The World Bank, 2005, s. 2.

Ali Arayıcı çalışmasında Avrupa ülkelerinde yaşayan Romanlara ve Romani dilini kullananların oranına ilişkin ülke ülke verilerin yer aldığı bir tabloya yer vermektedir. Buna göre Avrupa’da Roman nüfusun en yüksek olduğu ülke, Romanya’dır. Türkiye’de yaşayanların nüfusu ise 540 bin dolayındadır.

kaynaklarda ve uluslararası kuruluşların yayınladığı raporlarda açıklanan bu verilerin tahmini sayılar olduğunun altını çizmek gerekir. Nüfusa ilişkin sayısal verilerden ziyade topluluğun kümelendiği şehirler, icra ettikleri meslekler, kimliklerinden ötürü maruz kaldıkları ayrımcılık, sosyal dışlanma ve yoksulluk gibi konulara dair bilgilere ulaşılabilmektedir.

1. ADLANDIRMA SORUNU: ETİMOLOJİK BİR MESELEDEN DAHA ÖTESİ

Göçebe ya da yerleşik olsun, Çingene topluluğuna dair yapılan araştırmalarda karşılaşılan ilk sorun halkasını, adlandırma sorunu oluşturur. Etnik kimliğin tanımlanmasına dair yaklaşım farklılıklarında iki belirgin unsur öne çıkar; “emik ve etik yaklaşım”. Emik yaklaşım, bir grubun kendine ve mensup olduğu topluluğa yönelik yaptığı tanımdır. Etnik kimliğe yönelik emik yaklaşıma göre, gruba mensup birey ya da bireyler kendilerini nasıl tanımlıyorsa o şekilde tanımlanmalıdır. Başka bir deyişle emik yaklaşım, grubun “ben kimim” ya da “nereye aitim” sorularına verdiği yanıtları kapsar. Etik yaklaşım ise grubun dışında kalan unsurların o gruba ya da o gruba mensup bir bireye dair yaptığı tanımlamaları ifade eder. Bir anlamda çoğunluğun bakışını yansıtır ve çoğunluğun o gruba yönelik kanaati şeklinde tanımlanabilir.⁴

Sosyal dışlanmanın, nefret söyleminin, ötekileştirmenin ya da damgalanmanın hedefi olan etnik bir topluluk açısından grup dışı tanımlamaların kabul edilebilirliği tartışmalıdır. Ancak Roman ya da Çingene olarak adlandırılan topluluklar açısından tanımlama meselesi, grubun içinden ya da grup dışından yapılan tanımların ötesinde karmaşık bir hal alır. Daha açık bir ifadeyle, mesele yalnızca Roman mı ya da Çingene mi sorusuna yanıt aramak değildir.

Romanlar; *dezavantajlı, vatansız, devletsiz* (ve dolayısıyla *korunmasız*) gibi buldukları yerin en alt sosyal sınıfını oluşturduklarını ima eden nitelendirmelerin yanı sıra yaşadıkları ülkeye göre farklılık gösteren, göçlerin yaşandığı periyoddan

---

Ancak kitabın 2008 yılında basıldığını ve bu verilere ilişkin atıfta bulunduğu kaynağın Patrick Williams'ın 1993 tarihli bir makalesi olduğu gözden kaçırmamak gerekir. Bkz. Ali Arayıcı, *Avrupa'nın Vatansızları: Çingeneler*, İstanbul, Khalkedon Yayınları, 2008, s. 53.

Yine akademik başka bir çalışmada Roman/Çingene grupların, Avrupa'nın en geniş etnik azınlıklarından biri olduğu belirtilir. Bkz. Hayriye Avara, Bruno Mascitelli, “ ‘Do As We Say, Not As We Do’: EU to Turkey on Roma/Gypsy Integration”, *European Review*, Vol. 22, No. 1, s. 130.

Gül Özateşler başka bir çalışmada Türkiye'deki Roman nüfusuna ilişkin yaygın kanının 500 bin dolayında olduğunu ancak bazı araştırmacıların bu nüfusun 2,5 milyon civarında olduğuna dikkat çektiğini açıklar. Bkz. Gül Özateşler, “The ‘Ethnic Identification’ of Dom People in Diyarbakır”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, Güz 2013, s. 281.

⁴ Emik ve etik yaklaşımlar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Haklılığın Kökenleri ve Gerçekler*, Genişletilmiş 17. baskı, Ankara, Fark Yayınları, 2007, s. 4-9.

günümüze kadar uzanan tarihsel süreçler içerisinde değişen farklı isimlerle adlandırılmış bir topluluktur.

George C. Soulis Bizans döneminde yaşamış Çingeneri incelediği bir çalışmasında “adsincanoi” sözcüğünden “Türkçede *Çingene*, İtalyancada *Zingari*, Fransızcada *Tsiganes* sözcükler türetildiğini belirtir.⁵ Ali Arayıcı ise “Mısır’da *Eygpte*, Rumcada *Gyphos*, İngiltere’de *Gypsies*, Bizans’ta *Athingan* veya *Atzingan*, İtalya’da *Zingari*, Almanya’da *Zigenuer*, Fransa’da *Tsigane*, *Tzigane*, *Bohemian* ve *Gitan*, İspanya’da *Gitanos*, Romanya’da *Tigani*, Sırpçada *Cingerije*, Ermenistan’da *Lom*, Filistin’de *Nawar* veya *Dom*, Suriye’de *Dom*, Kafkaslarda *Poşa* veya *Boşa*”⁶ gibi adlarla anıldıklarını aktarır. Ülkelere göre farklı isimler atfedilmesinin ötesinde topluluk üyeleri, mesleklerine göre de çeşitli adlarla anılır. Elekçi, sepetçi, demirci, kalaycı, mıtrıp ya da müzisyen olsun, günümüzde halen birçoğu icra ettiği meslek üzerinden nitelendirilmektedir.

Çingene olgusunun tarihsel zaman, konuşulan dil ve coğrafi mekâna göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu göçebe toplulukları tek bir ismin şemsiyesi altında toplama adına atılan en somut adım, 1971 yılında Londra’da düzenlenen Birinci Dünya Roman Kongresi’nde “rom” yani “adam, insan” kökünden türemiş bir kelime olarak *Roman* kavramının kullanılmasının kararlaştırılmasıdır.⁷ Şüphesiz bu kararın ardında Çingene sözcüğünün ardına gizlenen pejoratif algının etnik bir grup adı olarak bu gruba mensup bireylere yüklediği damga (*stigma*), dışlanma ya da maruz bırakıldıkları ayrımcı pratiklerden sıyrılma ve Roman sözcüğünün türediği anlamda (*rom; insan*) olduğu gibi yalnızca insan olarak değerlendirilme, saygı görme gibi temel nedenler etkili olmuştur. Yaftalanmanın ve nefret söylemlerinin sıkça öznesi olmuş bir toplumun içinde bulunduğu durumun adeta tarihsel bir misyon gibi nesilden nesile aktarımına dur demek amacıyla günümüzde Roman adı yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Ancak Roman olarak adlandırılmak da gezgin ve göçebe özelliğiyle tanınan bu toplulukları tanımlama adına yeni bir karmaşaya da neden olmaktadır. Roman adı altında bir üst kimlik inşa etmeye çalışmak, topluluğun kendi iç bünyesinde barındırdığı farklılıkların ya da diğer bir ifadeyle alt grupların oluşturduğu mozaiki görünmez kılabilenmektedir. Nitekim Thomas Acton, Romanlara

⁵ George C. Soulis, “The Gypsies in The Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.15, 1961, s. 145; Altınöz, *a.g.m.* s, 292. Bizans Çingenerinin “büyüçülük ve falcılıkla anılan, kabalistik ritüeller, astroloji ve Hristiyan düalizminin değişik biçimlerini ibadet olarak benimsemiş” bir topluluk olduğundan bahsedilir. Bkz. Adrian Marsh, “Türkiye Çingenerinin Tarihi Hakkında”, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Der. Ebru Uzpeder, Savelina Danova-Roussinova, Sevgi Çelik, Sinan Gökçen, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s. 5

⁶ Ali Arayıcı, *a.g.e.* , s. 39.

⁷ Gül Özateşler, *a.g.e.* , s. 40.

yönelik yaptığı bir saptamasında “en bölünmüş ve eksik tanımlanmış halktır; bir topluluktan ziyade bir kültür olarak devamlılığa sahiptirler. ‘Çingene’ soyunu ve namını paylaşan bireylerin yaşam biçimlerinde, görsel ya da dilsel kültürlerinde hiçbir görünür ortak nokta olmayabilir” demektedir.⁸

Türkiye’de Roman topluluklara yönelik adlandırmalara bakıldığında ise “abdal, arabacı, beyzade, cano/cono, elekçi, esmer vatandaş, gurbet, gurbeti, karaçi/karacı, karaoğlan, kıpti, lulu, mango, mutrip, pırpır, poşa/boşa/paşa, sepetçi, teber, todi” gibi çok sayıda tanımlamanın kullanıldığı görülmektedir.⁹ Sarıkaya, adlandırma açısından kullanılan bu tabirlerin etimolojik yapısının ötesinde “grubun sosyal alandaki görünme biçimi, meslekleri ve ten renkleri arasında bir paralellik” bulunduğunun altını çizmektedir.¹⁰ Çingene kelimesinin yüklendiği anlamın taşıdığı pejoratif algı, farklı tanımlamalarda da görülmektedir. Roman tabirinin genel kabul görmesi, bir anlamda rahatlatıcıdır. Ancak daha önce de değinildiği gibi Türkiye’de yaşayan Roman topluluklar açısından yeni bir belirsizliğin, görünmeme ya da fark edilmemenin de kapısını aralar. Bu sorun, homojen bir topluluk olarak algılanmalarından kaynaklanır. Akademik çalışmalarda Uluslararası Roman Birliği, Roman Ulusal Kongresi gibi organizasyonlarda mevcut Roman algısının “ortak atalar, dil ve kültür dolayısıyla tek bir ulusun parçası” olduğuna dikkat çekilir.¹¹ Ancak Çingene ya da Roman her ne şekilde adlandırılırsa adlandırılınsınlar, Gül Özateşler’in belirttiği gibi bu toplulukların birçoğu kimliksel anlamda bir “ortaklık duygusundan yoksundur”.¹² Bu durum Türkiye açısından da böyledir. Türkiye Romanlarının büyük bir bölümü ortak bir aidiyet ve topluluk bilincinden yoksundur. Yaşadıkları coğrafyanın ve konuştukları anadilin, icra ettikleri mesleklerin ve yaşamsal faaliyetlerinin farklılık göstermesinin yanı sıra etnik aidiyetleri, toplumsal bilinçleri ve grup dayanışmalarının farklı düzeylerde olması, aynı ulusal sınırlar içerisinde farklı Roman gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye’deki Roman topluluklar homojen bir yapı oluşturmaz. Kullandıkları dilin farklı lehçelerini konuşan, ülkenin farklı bölgelerinde kümelenmiş, birbirleriyle hem coğrafi hem de kültürel olarak toplumsal mesafenin var olduğu topluluklardır. Homojen bir yapı algısının alt kimlik gruplarını görünmez kılma tehlikesine

⁸ Thomas Acton, *Gypsy Politics and Social Change: The Development of Ethnic Ideology and Pressure Politics Among British Gypsies from Victorian Reformism to Romany Nationalism*, London, Boston, Routledge, Kegan Paul, 1974, s. 54; Özateşler, *a.g.e.*, s. 41.

⁹ Hüseyin Yıldız, “Türkçede Çingeneler İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Sayı: 1, Güz 2007, s. 61; Arayıcı, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰ Pakistan Sarıkaya, *a.g.t.*, s. 8.

¹¹ Peter Vermeersch, “Ethnic Minority Identity and Movement Politics: The Case of The Romain The Czech Republic and Slovakia”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 26, No. 5, September 2003, s. 880.

¹² Gül Özateşler, *a.g.e.*, s. 51.

düşürmemesi adına çalışmada *Roman* ve *Çingene* şeklinde her iki adlandırmaya da yer verilecektir.

2. ROMANLARIN TÜRKİYE'DEKİ TARİHSEL YOLCULUĞU

Türkiye'de yaşayan Romanlar incelendiğinde tarihsel kökenlerinin Bizans dönemine dek uzandığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar Bizans İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü tarihsel periyotta *Atsinganoi* ya da *Athinganoi* denilen toplulukların yaşadığını ortaya koymaktadır. Adrian Marsh bu toplulukları “büyücülük ve falcılıkla anılan, kabalistik ritüeller, astroloji ve Hristiyan düalizminin değişik biçimlerini ibadet olarak benimsemiş ve şimdiki Eskişehir civarında yaşamış Frigyalılar'dan oluşan bir topluluk” şeklinde tanımlar. Nüfusları git gide eriyen, cezalandırılan ve sapkın olarak nitelendirilen kişiler olarak görüldüklerini anlatır.¹³ Ayrıca Bizans'ın Hristiyan olmayan toplulukları *kephalition* adı verilen bir çeşit vergi türüne tabi tuttuğu da not düşülmelidir. *Romitoi* olarak da adlandırılan Çingene/Roman topluluklara yönelik önyargı ve ayrımcılığın Bizans döneminde bile bir hayli yaygın olduğunu belirtmek gerekir.¹⁴ Bu döneme ilişkin olarak dil konusu üzerine de ayrıca birkaç noktaya değinilebilir. Nitekim Bizans Dönemi'nin Çingene kimliğine ve kültürüne yansıdığı alanlardan biri, dil olmuştur. İsmail Altınöz, Çingene diline geçen birçok Yunanca sözcük olduğuna, hatta Çingeneleri tarif etmek üzere kullanılan *atzingan* kelimesinin kaynağının da buraya dayandığına işaret eder. Ancak burada dikkat çekmek istediği husus, Çingeneliği kötüleyen ya da dışlayan ifadelerin daha sonra ortaya çıkmadığı, aksine Athingan adı verilen ve sapkın faaliyetleriyle tanınan bir tarikatın fal bakmak, büyüçülük vb. faaliyetlerde bulunmalarının Çingenelere yakıştırılmasından ötürü bu adla anıldıklarını ifade eder.¹⁵

Osmanlı hükümdarı II. Mehmet tarafından İstanbul'un fethedilmesiyle başlayan, Bizans İmparatorluğu'nun sona ermesi ve hüküm sürdüğü tebaanın Osmanlı Devleti'ne devredilmesiyle devam eden süreçte ise İstanbul'da yaşayan gayrimüslim unsurlar gibi Çingene kökenli topluluklar da Osmanlı bakiyesi haline gelmiştir. Genişleyen sınırlarla birlikte hükmedilecek nüfusun genişlemesiyle kültürel açıdan çok zengin bir topluluk olan Çingeneler Osmanlı Devleti'ne tabi olmuştur. Osmanlı devlet yönetimi bahsi geçen bu çok kültürlü nüfus yapısını

¹³ Adrian Marsh, *a.g.m.*, s. 5.

¹⁴ *A.e.*, s. 7.

¹⁵ Isabel Fonseca, *Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2002, s. 111; İsmail Altınöz, “Osmanlı Toplumunda Çingeneler”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 61.

yönetirken “millet sistemi” denilen bir esası benimsemiştir.¹⁶ O dönemde millet kavramı günümüzdeki anlamının dışında kullanılıp “cemaat ya da dini topluluk” kavramlarına karşılık geliyordu. Osmanlı tebaası; Müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Her iki kesimden alınan vergiler de farklılık göstermekteydi. Çingene toplulukların bu sistem içerisindeki yerini tespit etmeye çalıştığımızda ise bu konuda bilgi sahibi olmamızı ve Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde Çingeneliğin izini sürmemizi sağlayan en önemli kaynakların vergi kayıtları olduğunu görmekteyiz.

Osmanlı Dönemi’nde Çingenerden söz ederken, doktora çalışmasını bu konu üzerine yapmış ve yine bu konuda çok sayıda yayını bulunan İsmail Altınöz, Osmanlı sosyal yapısı içerisinde yer alan Çingene toplumunda üç semavi dine mensup bireylerin de yaşadığını¹⁷ tahrir defterlerindeki kayıtları inceleyerek ortaya koymuştur. Altınöz, Çingenerin göçebe olmaları ve spesifik bir meslek grubuna mensup olmalarından dolayı toplumsal yapı açısından sorun teşkil ettiklerine değinir.¹⁸ Bu konuda devletin bulduğu çözüm ise ağır işlerde çalıştırılmalarıyla¹⁹ birlikte üzerlerinde bir otorite oluşturma yoluna gidilmesidir. Yine bu topluluğa mensup bazılarının işlediği suçlardan ötürü toplumun genel asayişini bozduğu iddiasından hareketle “ehl-i fesad”²⁰ yani *art niyetli insanlar* olarak görüldüğü tarihi kayıtlara not düşülmüştür.

Osmanlı Dönemi’nde Çingenelere yönelik birtakım düzenlemeler yapılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Yapılan ilk düzenleme Fatih Sultan Mehmet Dönemi’ni işaret eder. Ancak Osmanlı ve Çingener konusunda özellikle değinilmesi gereken bir süreç, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’dir. Bu dönemi Çingenerin tarihsel yolculuğu açısından önemli kılan unsur, Sultan Süleyman tarafından yayınlanan ve bizzat Çingenerin durumunu konu edinen bir kanunnamenin yayınlanmasıdır. *Çingene Kanunnamesi* olarak bilinen bu düzenleme, gerek Çingenelere yönelik olumsuz muamele ve mevcut algının değişmesi gerekse yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki sosyoekonomik ve hukuki statülerini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca daha önce de söz edildiği gibi Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde Müslim ve gayrimüslim tebaadan alınan vergiler farklılık arz etmekteydi.

---

¹⁶ Millet sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 23; Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004.

¹⁷ A.e. , s. 80.

¹⁸ A.e. , s. 81.

¹⁹ A.e. , s. 90.

²⁰ Gül Özateşler, *a.g.e.* , s. 60. Ayrıntılı bilgi için bkz. Faika Çelik, “Exploring Marginality in the Ottoman Empire: Gypsies or People of Malice (Ehl-i Fesad) as Viewed by the Ottomans”, *European University Institute EUI Working Papers RSCAS*, Sayı 39, 2004.

Çingene Kanunnamesi ile birlikte aksi bir durum yaşanmış, hem Müslim hem de gayrimüslim Çingenerden cizye vergisi alınması yoluna gidilmiştir. Barany, Çingenerler içerisindeki Müslüman kesimin neden diğer Müslümanlarla aynı vergiye tabi tutulmadıkları hususunu yaşam biçimlerinin dine uygun olmadığı şeklindeki yaygın kanaatle açıklar.²¹ Diğer taraftan bu iki farklı dine mensup topluluk üyelerinin, evlilik yoluyla birbirine karışması önlenmek istenmiştir.

Yine bu dönemde Çingenerlere yönelik idari bir düzenlemenin de yapıldığı görülür. Rumeli’de Çingene Sancağı adı altında oluşturulan yapıyla aslında bu topluluğun göçebe olmaktan çıkıp yerleşik yaşama geçmeleri ve böylece toplumsal yapıyla bütünleşmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.²² İlerleyen süreçte ise Çingenerlere yönelik düzenlemelere devam edildiği görülür. Bilhassa Tanzimat Döneminin ardından çıkarılan ve *Kıbtiller Nizamnamesi*²³ olarak bilinen kanunname, Çingenerlere yönelik yapılan düzenlemelerden esinlenerek hazırlanmıştır.

Bu döneme ilişkin değinilmesi gereken bir başka husus, Çingene diline dair yayınlanan bir çalışmadır. Alexander G. Paspati’nin kaleme aldığı makalede Osmanlı döneminde yaşayan Çingenerlerin durumu incelenmiştir. Avrupa’da yaşayan Çingene topluluklara kıyasla daha rahat yaşam şartlarına sahip olduklarının belirtildiği bu çalışmada Paspati “bu ırkın tüm tarihi deyimlerinde saklıdır” diyerek Çingene dilini inceler. Çingenerler arasındaki Müslüman kesimin söz konusu bu deyimleri kaybetmeye başladıklarını ve yeni nesillerin dile dair giderek daha az şey bileceğine dikkat çeker. Bunun yanı sıra çalışmada Çingene dilinde yer alan sözcüklere ve deyimlere dair bir sözlüğe yer verir.²⁴ Tarihsel süreç içerisinde Çingene topluluklarını incelerken, Osmanlı dönemine ilişkin kaynaklarda Osmanlı’nın son dönemine kadar Çingenerlere yönelik düzenlemelerin devam ettiği aktarılır.

Cumhuriyet Dönemi’nde Çingenerlere baktığımızda ise nüfuslarına ilişkin net bir bilginin günümüze ulaşmadığı görülür. Bu durumun nedeni, Cumhuriyet’in ilanıyla başlayan yeni süreçte etnik kimliğe dayalı bir nüfus sayımının yapılmamış olmasıdır. İmzalanan Lozan Antlaşması azınlık haklarının temel çerçevesini

²¹ Zoltan D. Barany, *The East European Gypsies: The Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*, Cambridge, Cambridge University Press, s.85; Öztaeşler, s. 62. Altınöz ise bu durumun nedenini, Çingenerlerin ehl-i kitap olarak görülmemesi ve göçebe olmaları nedeniyle vergilerin toplanması işleminin düzenli bir şekilde yerine getirilememesi şeklinde açıklar. İsmail Altınöz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingenerler”, *Yeryüzünün Yabancıları Çingenerler*, Haz. Suat Kolukırık, İstanbul, Simurg Yayınları, 2007, s. 24. Bu hususa ilişkin olarak Adrian Marsh, Osmanlı Çingenerlerinin vergi ödemekten çekinen gruplar olduğunu belirtir. Bkz. Adrian Marsh, *a.g.m.*, s. 11.

²² Çingene Kanunnamesi ile ilgili olarak bkz. İsmail Altınöz, *a.g.m.*, s. 15.

²³ *A.e.*, s. 24.

²⁴ Alexander G. Paspati, “Memoir on The Language of The Gypsies As Now Used In The Turkish Empire”, *American Oriental Society*, Vol. 7 (1860-1863), s. 159; Adrian Marsh, *a.g.m.*, s. 16.

belirlemiştir. Yine bu bağlamda Türkiye ile Yunanistan arasında 1923 tarihli “Yunan ve Türk Nüfusların Mübadelesine İlişkin Sözleşme” gereğince yaşanan mübadele sürecinde din esaslı takip edilerek Türkiye’de yaşayan Ortodoks Rumların Yunanistan’a, Yunanistan’da yaşayan Müslüman unsurların ise Türkiye’ye gönderilmesi söz konusuydu. Yunanistan’dan Türkiye’ye aktarılan nüfus içerisinde Çingenerin de yer aldığı bilinmektedir. Bu dönemde Çingene nüfusu işaret eden en önemli hukuksal metin, 1934 tarihli İskan Kanunu’dur. Göçmen olarak kabul edilemeyecek unsurlar arasında sayılan ve 2510 Sayılı Kanunda yer alan “Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe Çingener, casuslar ve sınır dışı edilenler” ifadesi tartışmaları da beraberinde getirir.²⁵ Çingenerin biraz önce değinilen diğer unsurlarla yan yana anılması ayrımcılık yapıldığı kanısını güçlendirir. Ancak 2006 yılında yapılan değişiklik sonucunda 5543 Sayılı yeni İskan Kanunu ile birlikte bu tartışmalar son bulmuştur. Yine 2010 yılında yaşanan ve kamuoyunda *Roman Açılımı* olarak bilinen bir süreç yaşanmıştır.²⁶ Bu gelişme kapsamında Türkiye’de yaşayan Roman kimliğine mensup toplulukların “asli kurucu unsur” olduğuna dair yetkili ağızlardan yapılan vurgu, aslında etnik ve kültürel açıdan bu topluluğa mensup bireylerin en çok yakındıkları konu olan ayrımcı ve önyargılı yaklaşımlar açısından yaşanan önemli gelişmeler arasında sayılabilir. Yine bu dönem içerisinde, açılım sürecinin hemen öncesinde başlatılan ve İstanbul Çingenerinin tarihsel yerleşim alanlarından biri olan Sulukule’de gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projesi, uzun yıllardır o bölgede ikamet eden Roman vatandaşları olumsuz etkilemiştir. Sulukule’deki kentsel dönüşüm süreci de Romanlara yönelik atılan adımların bir diğer boyutu olarak değerlendirilebilir.

3. GÖÇ OLGUSU ÜZERİNDEN BELİREN ALT KİMLİKLER

Çingenerin kökenlerine ilişkin günümüzde mevcut pejoratif algının ve nefret söylemlerinin temelini inşa eden birçok hikaye anlatılır. Dünyayı dolaşmaları konusunda lanetlenmiş Kabil torunları²⁷ oldukları iddiasından tutun, Çin ve Gane adlı iki kardeş²⁸ arasında yaşananlara kadar anlatılanlar aslında etnik bir topluluğu damgalama ve dışlama adına başıbozuk, işe yaramaz ya da ahlaksız addedilmelerinin yanı sıra ayrıca dünyayı dolaşmakla cezalandırılmış lanetliler olmalarından dolayı

²⁵ 1934 tarihli İskan Kanunu için bkz. Tülin Yanıkdağ, “Türkiye’de Yaşayan Romanların Sorunlarına Genel Bir Bakış”, *Roman Olup Çingene Kalmak*, Der. Levent Ürer, İstanbul, Melek Yayınları, 2012, s. 250.

²⁶ Roman Açılımı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. A.e. , s. 261-266.

²⁷ Pakistan Sarıkaya, *a.g.t.* , s. 12.

²⁸ İbrahim Peygamber döneminde yaşanan bir olaya dayandırılır. Çin ve Gane adlı iki kardeş arasında ensest bir ilişki iması yapılır. Buradan hareketle bu tarz sapkın ilişkilerin Çingener arasında yaygın olduğu kanısı hakim kılınmak istenir. Bkz. Özateşler, *a.g.e.* , s. 70. Çingenelik ve sapkınlık arasında kurulmak istenen bağlantı da bu kimliğe mensup bireyler açısından sosyal dışlanmanın kapısını aralar.

“göçebe” imasına dikkat çekmek içindir. Akademik çalışmalarda sıkça dile getirildiği üzere Roman toplulukların dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmadan önce yaşadıkları ülke, başka bir deyişle anavatanları Hindistan olarak kabul edilir. Hindistan vurgusunun nedeni, kullandıkları dile ilişkin verilerden kaynaklanır.

Kenrick, Çingeneler üzerine çalışan akademisyenlerin Çingene dilinin Pencap ve Hindu dilleri gibi Kuzey Hindistan dilleriyle yakından ilgili olduğuna dikkat çektiğini kaydeder. 1780’de yapılan bu saptamayla birlikte Çingenelerin kökeni, anavatanlarının neresi olduğu, hangi dil ailesine mensup oldukları gibi soruların yanıt bulmasıyla birlikte Hindistan’dan göç edip başka ülkelere yayıldıkları ve böylece “Çingeneler aslen nerelidir” sorusunu yönelten Kenrick’in deyimiyile fikir yürütme alanının bir anlamda daraltıldığı söylenebilir.²⁹ Yapılan çalışmaların birçoğunda Çingenelerin geldiği köken ya da anayurdu konusunda yapılan vurgu, Hindistan’adır. Ali Arayıcı, Çingenelerin konuştuğu dilin tarihsel yolculuğundan bahsederken, 10. Yüzyılda Kuzey Hindistan’da yaşayan Bancaras adındaki göçmen kabilelerin kullandığı Hint-Ari dili olduğunu ancak bu dilin kullanılmasının 10.yüzyılda tamamen bırakıldığını belirtir. Ayrıca Çingenelerin anadili olan Romani dilinin farklı dil gruplarından da etkilendiğine işaret eder.³⁰ Şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasındaki ana etken, Çingene toplulukların göç ve göçebelikle olan ilişkisiyle açıklanabilir. Aslında topluluğa mensup bireylerin göç ettikleri ülkelerde yaygın olarak kullanılan dillerle etkileşim halinde olmalarının bir getirisidir. Roman/Çingene toplulukların dil ve kültür anlamında buldukları toplumla bütünleşme çabaları bir anlamda gönüllü asimilasyonu çağırır. Bu bağlamda sosyal dışlanmanın mağduru olmaktan kaçınma adına atılan bir adım şeklinde de okunabilir.

Diğer taraftan kökenlerinin nereye dayandığı ve dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmadan önce yaşadıkları yer konusunda dil üzerine yapılan çalışmalar neticesinde Hindistan savı üzerinde durulmasına karşı çıkan görüşler de mevcuttur. Çingene toplulukların yaşadığı sosyal dışlanmanın, bir anlamda Avrupa’nın ötekileri olarak görülmelerinin dar bir bilim adamı çevresinde de olsa geçerli olduğunu savunan isimlere rastlanır. Özellikle Kenrick çalışmasında bu bilim adamları tarafından Çingeneleri sosyal açıdan dışlanmış Avrupalılar olarak değerlendirmenin tercih edildiğini ve böylece Hindistan’dan gelme iddiasını yatsıma eğiliminde olduklarını dile getirir.³¹

Köken konusuna ilişkin diğer bir iddia ise Çingenelerin en eski tarihsel köklerinin aslında Mısır’a dayandığı yönündedir. İlk anayurtlarının Mısır olduğu

²⁹ Donald Kenrick, *Çingeneler: Ganj’dan Thames’e*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Homer Yayınları, 2006, s. 21.

³⁰ Ali Arayıcı, *a.g.e.* , s. 46-47.

³¹ Donald Kenrick, *a.g.e.* , s. 22.

savı, Mısır'da bir süre yaşayıp daha sonra deniz yoluyla Avrupa'ya geçtikleri ve "Mısırlı anlamına gelen Gypsy kelimesinin bunlara yakıştırılmasını" kapsamaktadır.³² Sonuç olarak köken ve anayurt konusu bağlamında buna benzer bir dizi sav ortaya atılır. Ancak bu konu üzerine akademik çalışmalar yürüten pek çok ismin, Roman/Çingene toplulukların Hint kökenli oldukları ve anayurtlarının Hindistan olduğu konusunda fikir birliği içerisinde olduğunu yinelemek gerekir.³³

Dil konusuna geri dönecek olursak, dil ve etnik köken arasındaki bağlantıya da değinilmelidir. Roman/Çingene toplulukların konuştukları Romani dilinin etnik kökenleriyle bağlantısını ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar incelendiğinde, bu konudaki çalışmalarıyla tanınan Fraser'in bir halkın kullandığı dil ile geldiği etnik kökenin anlaşılması noktasında bağlantı kurulamayacağını belirttiği aktarılabilir. Başka bir deyişle Fraser, etnik kökenin belirlenmesi konusunda dilin doğrudan belirleyici bir unsur olarak kabul edilemeyeceği düşüncesini savunmaktadır. Fraser'a göre, "dil ve soy arasında temel veya zorunlu bir bağlantı yoktur. Birçok etnik grup vardır ki zaman içinde dillerini tamamen değiştirdikleri bilinmektedir yani sırf birbirleriyle akraba diller konuştukları gerçeğine dayanarak bir grup insanın aynı soydan geldiği düşünülemez".³⁴ Çingene topluluklar üzerine saha çalışmaları yapan Özateşler de Türkiye'de yaşayan bu topluluklara ilişkin benzer bir tespiti ortaya koyar. Çingene olgusundan bahsederken genetik bağların önemini vurgular. Etnik kimliğin doğuştan itibaren verili olarak kazanıldığını savunan primordialist/ilkçi yaklaşımdan hareketle, "kan ve sabit kültürel özelliklerin" Çingene kimliğinin bileşenleri arasındaki önemine değinir. Gruba ait dilin temel bir gösterge kabul edilemeyeceğini çünkü Türkiye'de yaşayan Çingene toplulukların anadillerini ve buna bağlı alt dilleri konuşmadığını ifade eder. Kendi dilleri yerine buldukları bölgede yaygın bir şekilde konuşulan Türkçe ya da Kürtçe dillerini konuşmayı tercih ederler.³⁵

3.1. Alt Kimlikleri Görünür Kılan: Dil

Dil, kimliğin vazgeçilmez bir unsurudur. Etnik bir grubun kendine özgü özelliklerini koruması ve devamlılığının sağlanması adına dilin önemi tartışılmazdır. Roman/Çingene gruplar açısından ise buldukları ülkenin toplumsal yapısına uyum göstermek, öteki addedilmemek, böylece dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz

³² İsmail Altınöz, *a.g.t.*, s. 19.

³³ Melike Karlıdağ, Adrian Marsh, "Türkiye'deki Çingene Toplumu ve Çingene Kimliği Üzerine Bir Yazın Taraması", *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Der. Ebru Uzpeder, Savelina Danova-Roussinova, Sevgi Çelik, Sinan Gökçen, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s. 145.

³⁴ Angus Fraser, *Avrupa Halkları: Çingeneler*, Çev. İlkin İnanç, İstanbul, Homer Yayınları, 2005, s. 28. Sarıkaya, *a.g.t.*, s. 19.

³⁵ Gül Özateşler, *a.g.e.*, s. 75.

birakılmamak için çoğunluğun konuştuğu dile hakim olma şeklinde genel bir eğilim gösterdikleri bilinmektedir. Romanlar açısından kimliği şekillendiren bir diğer unsur, göçtür. Göçle birlikte gittikleri ülkelerde farklı dilleri konuşmaya başlasalar da bir kısmı ana dillerini korumayı sürdürmüştür.

Fraser, dil konusundaki tespitlerini aktarırken bu toplulukların her türlü zorluğa rağmen hayatta kalmayı başarabilmiş ve yaşayan, canlı bir dil olduğunu belirtir.³⁶ Yaşadıkları yerin dilini benimseme konusundaki duruşları bir yana kendi kültür ve geleneklerini ve ayrıca dillerini korumaları nedeniyle Roman/Çingene topluluklar çift dilli bir yapı ortaya koyar.³⁷ Fraser çalışmasında Roman toplulukların ana dili kabul edilen Romani diliyle ilgili saptamalarına devam eder. Ona göre Çingenelerin göç etmeye başlamadan yani henüz daha anavatanlarında yaşarken kullandığı dil ile göçlerden sonra kullandıkları dil arasında büyük farklılıklar oluşmuştur. Fraser, Romani dilinin oldukça eski bir dil olmakla birlikte yazılı bir forma sahip olmaması ve göç hareketinden etkilenmesi gibi nedenlerle standart bir dil olmanın çok dışında kaldığını savunur.³⁸

Romani dilinin başka dillerle olan etkileşim sürecine de değinecek olursak; Slovak dilbilimci Miklosich'in bu dilin dünyanın farklı ülkelerinde konuşulan formlarını incelemeye tabi tutarak on üç lehçeden bahsettiğinden söz edilebilir. Miklosich, Avrupa kökenli bu on üç lehçe arasında "Yunan, Macar, Alman, Romen, Rus, İskandinav, Sırp, Hırvat, Fin, İspanyol ve Gal lehçelerini" sayar.³⁹ Yine Romani diline ait kelimelerin kökenini inceleyen Ali Arayıcı; Yunanca, Sırpça, Farsça, Romanca, Macarca, Türkçe, Ermenice, Almanca, Fransızca ve Hintçe kökenli sözcüklere rastlandığını ifade eder. Romani dilinin diyalekt ve lehçeleri arasında ise Asya, Avrupa ve Ermeni olmak üzere üç ana lehçesinin bulunduğunu ve bunların yanı sıra Balkan, Karpatik, Sinto, Kalo gibi lehçelerinin de yer aldığını anlatır.⁴⁰ Farklı lehçelerin nedeni ise elbette ki göçtür. Göçle birlikte yeni yerleşilen ülkenin anadiliyle kurulan etkileşim, dile yansımış ve böylelikle Romani dilinin farklı lehçeleri ortaya çıkmıştır.

Göçün dil üzerine etkisine dikkat çekmek gerekir. Daha önce ifade edildiği gibi Çingenelerin anayurtları Hindistan'dan 10. yüzyılda ayrıldığı kabul

³⁶ Angus Fraser, *a.g.e.* , s. 221-233.

³⁷ Mehmet Yaprak, "Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı (İzmir Tepecik Örneği)", Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin, 2015, s. 39.

³⁸ Angus Fraser'dan aktaran Yaprak, *a.g.t.* , s. 39. Benzer bir görüş Judith Okely tarafından da ileri sürülmüştür. Okely'e göre "Çingenelerin yazı geleneğine sahip olmaması, Çingene olmayanlarca yazılmış Çingene tarihinde kırılmalar yaşanmasına yol açmaktadır". Bkz. Judith Okely, *The Traveller-Gypsies, United Kingdom*, Cambridge University Press, 1983, s. 1.

³⁹ Mehmet Yaprak, *a.g.t.* , s. 40.

⁴⁰ Ali Arayıcı, *a.g.e.* , s. 48-51.

edilmektedir. Hindistan'dan ayrılan Çingene topluluklar farklı göç güzergahlarını takip etmiştir. Köken ve anayurtlarının belirlenmesinde oldukça etkin bir rol oynayan dilsel veriler, Çingenelerin takip ettikleri göç yolları hakkında da bilgi verir.⁴¹ Kolukırık dilsel verilerden yola çıkılarak oluşan göç haritasında öncelikle Çingenelerin 10.yy'da üç ana gruba ayrıldığını anlatır. Bu üç grup arasında "Domlar Ben lehçesini, Lom ve Romlar ise Pen lehçesini" konuşmaktadır. Domların bir kısmı Suriye ve Filistin'e, diğer kısmı Mısır ve Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya göç etmiştir. *Lomlar* ise Ermenistan ve Gürcistan bölgesine göçmüştür. *Romlar* ise Anadolu üzerinden Balkanlara ve Avrupa'ya yerleşmiştir.⁴²

3.2. Dil Ekseninde Beliren Kimlikler: *Dom, Lom ve Rom* Gruplar

Romani dilinin farklı ülkelerde yaşayan Romanların buldukları ülkelerin ana dilleri ile etkileşime girmesi ve bu etkileşimin dildeki yansımalarını ortaya koyduktan sonra bu çalışmanın asıl odak noktası olarak Türkiye'de yaşayan Roman/Çingene grupların dilsel farklılıkları ve bu farklılıkların etnik kimliğe ve kültürel yapıya etkisi üzerinde durmak gerekir. Türkiye'deki Romanlar homojen bir topluluk gibi algılanmakla birlikte esasında üç ayrı dil grubu söz konusudur. Dilsel farklılıkların varlığı, farklı göç yollarını izleyip ülkenin değişik bölgelerinde yaşamaları, buldukları yerel kültürden etkilenmeleri ve bunun topluluğun diline yansımaları Roman/Çingene grupları içerisinde farklı alt kimlik gruplarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Alt kimlik grupları icra ettikleri meslekler üzerine olduğu gibi kullandıkları lehçelerdeki farklılıklar ve hatta yerleşik ya da göçebe olma durumuna göre de ortaya çıkabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında alt kimliklerin ve bu kimlikler arasındaki hiyerarşilerin oluşumunda sınıfsal ve kültürel farklılıkların belirgin rol oynadığı öne sürülebilir.

Türkiye'de yaşayan Roman/Çingene topluluklar araştırmaya konu olduğunda, homojen görünümlü Roman kimliği şemsiyesi altında ilk aşamada göze çarpmayan fakat derinlere inildiğinde fark edilen, üç farklı dilsel topluluğun varlığından söz edilir. Bu topluluklar; Romani dilini konuşan Romlar, Lomavren dilini konuşan Lomlar ve Domari dilini kullanan Domlardır.⁴³ Bu üç grup arasındaki farklılık

⁴¹ Williams topluluğun kullandığı dildeki lehçe farklılıklarının göç yollarındaki farklılığı yansıttığını belirtir. Bkz. Patrick Williams, "The European Odyssey of The Gypsies on The Road", *Unesco Courier*, Vol. 47, Issue 11, November 1994, s.1

⁴² Elena Marushiakova, Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hatfield, University of Hertfordshire Press, 2001, s. 86'dan aktaran Suat Kolukırık, "Aramızdaki Yabancı Çingeneler", Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2004, s. 23.

⁴³ Gül Özateşler, *a.g.e.* , s. 43; Pakistan Sarıkaya, *a.g.t.* , s. 35. Ayrıca bkz. Selin Önen, "Citizenship Rights of Gypsies in Turkey: Roma and Dom Communities", *Middle Eastern Studies*, 2013, Vol. 49, No. 4, s. 608.

yalnızca dilsel farklılıklara dayanmaz. Aynı zamanda Türkiye topraklarına gelirken kullandıkları göç yollarından, yaşadıkları bölgeye ve etkileşimde buldukları yöre halkına kadar birçok farklılık göze çarpmaktadır.

Türkiye’deki Romanların homojen bir topluluk şeklinde algılanmasına ilişkin olarak Kolukırık, göçebe ya da yarı göçebe olarak yaşayan Abdal, Teber, Melikli gibi grupların da Roman gibi algılanıp konuya dahil edilmesiyle birlikte bu sorunun daha da karmaşık bir hal aldığına dikkat çeker. Buradan yola çıkarak dilin grup kimliği üzerindeki önemine vurgu yapar. Başka bir deyişle Rom, Dom, Lom grupların ya da Teberlerin kendi dillerine sahip çıktıklarına değinir.⁴⁴ Adrian Marsh da Roman topluluklardaki kimlik karmaşasından söz eder. Bu anlamda Türkiye’deki Roman/Çingene grupların sahip olduğu en önemli özellik olarak kimlik çeşitliliğini gösterir. Kendi deyişle “Avrupa’da yaygınlaşan ve son yıllardaki Roman aktivizminden türeyen siyasi hareketin temelindeki birleşmiş Roman kimliği anlayışından farklı” olduğunu öne sürer.⁴⁵ Özetle, bütün göçebe grupların Çingene kökenli olması mümkün olmayacağı gibi Çingene grupların da kendi içinde bir bütünlük arz etmesi söz konusu değildir. Bu grupları “Roman” kimliği şemsiyesi altında toplamak, Çingene kelimesinin ardında yatan pejoratif algıdan sıyrılma çabası olarak değerli bir adım olabilir. Ancak bir başka açıdan kimliksel çeşitliliği de gölgeler niteliktedir.

Roman/Çingene grupların kimliksel çeşitliliği konusuna kısaca değindikten sonra Rom, Dom ve Lom şeklinde adlandırılan üç farklı alt gruptan bahsetmek gerekir. Bu üç alt grup aslında Türkiye’de yaşayan Çingenelerin kimler olduğu sorusunun da yanıtını vermesi açısından önem arz eder. Öncelikle Rom adı altında anılan Çingene topluluklara değinecek olursak; bu grup daha önce de bahsedildiği gibi Lozan Antlaşması kapsamında yaşanan mübadele sürecinde Türkiye’ye gelen mübadillerden müteşekkildir. Genellikle Marmara, Ege, Akdeniz ve Karadeniz’e yerleştirildikleri bilinmekle birlikte nüfuslarına ilişkin net bir bilgi bulunmamaktadır. Dom ve Lom diye anılan diğer alt gruplara kıyasla kendi kültür, gelenek yapılarını muhafaza etme ve kimliklerini ifade etme anlamında daha rahat hareket edebildikleri kaydedilir.⁴⁶ Yine toplumun çoğunluğunu oluşturan kesimiyle kurdukları gerek sosyal gerekse ekonomik ilişkilerin diğer alt kimlik gruplarına nazaran çok daha ileri düzeyde olduğu söylenebilir.⁴⁷

⁴⁴ Suat Kolukırık, “Türkiye’de Rom, Dom, Lom Gruplarının Görünümü”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, 2008, s. 149.

⁴⁵ Adrian Marsh, “Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni”, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Der. Ebru Uzpeder, Savelina Danova-Roussinova, Sevgi Çelik, Sinan Gökçen, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s. 22.

⁴⁶ Suat Kolukırık, *a.g.m.* , s. 149.

⁴⁷ Pakistan Sarıkaya, *a.g.t.* , s. 36.

Lomlar ise daha çok Karadeniz bölgesinde yaşayan, yerleşik hayatı benimsemiş bir Çingene grubudur. Lomlara dair akademik kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği bir yana nereden göç edip Türkiye'ye yerleştikleri konusunda Marsh, 1870'li yıllarda Rusya'nın Kafkas bölgesinde yapmış olduğu etnik kıyıma maruz kalmaktan kaçıp Türkiye topraklarına sığınan gruplar arasında Lom gruplarının da bulunduğunu aktarır.⁴⁸ Müzisyenlik ve geleneksel olarak Çingene grupların icra ettiği meslek gruplarının haricinde kamusal hayatta yer almaları nedeniyle diğer alt gruplardan farklılık gösterirler. Ancak "Poşa" şeklinde adlandırılmaları ya da Ermeni kökenli oldukları⁴⁹ yönündeki birtakım iddialar, ayrımcılığa ve önyargılı davranışlara maruz kaldıklarının bir işareti gibidir. Lom kimliğine yönelik değinilmesi gereken bir başka husus ise diğer Çingene topluluklarından ayırt edilebilmelerini sağlayan en önemli unsurun yani dilin genç nesillere aktarımında yaşanan zorluktur. Gruba mensup genç nüfus arasında Lomavren dilini bilen ya da kullanan kesimin çok az olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde genel olarak tarımla uğraşmaları ya da diğer alt gruplara nazaran kamusal hayatta kendilerine yer bulan bir grup olmaları, kimliklerine ve kültürlerine dair özelliklerinin bilhassa dil ekseninde kaybolma riskini de beraberinde getirdiği öne sürülebilir.

Son olarak Domari dilini konuşan ve genel itibariyle Türkiye'nin doğu ve güneydoğu illerinde yaşamını sürdüren Domlara değinmek gerekir. Ortadoğu coğrafyasındaki Dom Çingenelerinin Türkiye'ye göç edip yerleşmiş bir kolu olmakla birlikte burada farklı adlarla anıldıkları görülür. Bu grup genel olarak *mitrip*, *aşık*, *karaçi*, *Kürt göçebesi*, *Kürt Çingenesi* gibi tabirlerle adlandırılırlar.⁵⁰ Burada değinilmesi gereken bir husus, grubun kendi içerisinde tercih ettiği tanımlamalar ile grup dışı yapılan tanımlar arasındaki farklılıklardır. Etnik kimliğe dair yaklaşım farklılıklarında da bu ayrım göze çarpar. Roman/Çingene toplulukların adlandırma sorununu anlatırken değinilen emik ve etik yaklaşımlar burada da söz konusudur. Domlar kendilerini "Kürt göçebesi" ya da "Pakistan'dan gelen ozanlar" şeklinde tanımlamayı tercih etmektedir. Ancak aynı bölgede birlikte yaşadıkları Kürtler,

⁴⁸ Adrian Marsh, *a.g.m.* , s. 23.

⁴⁹ Lom Çingenelerine *Poşa* denmesinin arka planında yatan pejoratif algı, *Poşa* kelimesinden kastın ne olduğunun ortaya koymasıyla daha açık bir şekilde izah edilebilir. *Poşalar* konu edinen ve alan çalışmasına dayanan bir yüksek lisans tezinde kavramın nasıl tanımlandığı ele alınmıştır. Buna göre *Poşa* sözcüğünden kast; *boş*, *boş gezen* gibi anlamlardır. Buradan hareketle Lomavren dilini konuşan ve genel itibariyle Karadeniz'de yaşadıkları bilinen Lom gruplara, Ermenice *Poş* sözcüğünden türetilen ve *çok gezen* gibi çağrışımları da beraberinde getiren bir ad yakıştırıldığı görülmektedir. Bkz. Sarkis Seropyan, "Hay-Poşalar", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 33-34, Sayı: 203, Kasım 2000, 22; Tülin Bozkurt, "Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s. 56.

⁵⁰ Suat Kolukırık, *a.g.m.* , s. 150; Gül Özateşler, *a.g.m.* , s. 284.

Zazalar ya da diğer etnik unsurlar açısından “mıtrıp, aşık, karaçi” gibi tanımların yapıldığı bilinmektedir. Grup içi ve grup dışı bu yaklaşımların birbirinden farklı olmasının özünde Domların, Çingene kökenli bir etnik grup olmalarına duydukları tepki yatar. Nitekim Kolukırık, Domların *Çingene* olarak değerlendirilmeye tahammül edemediklerini belirtir.⁵¹ Öte yandan kullandıkları dil açısından bakıldığında Domari ya da Domca diye adlandırılan ve grup kimliğinde önemli bir unsur olan bu dilin kullanılması konusunda dillerine sahip çıktıkları görülür. Daha önce de ifade edildiği üzere aynı coğrafi mekanı paylaştıkları diğer etnik grupların dillerine de hakimdir. Bu bağlamda Türkçe, Kurmanci, Arapça gibi bölge dillerinin yanı sıra alan araştırmalarından aktarılan bilgiler ışığında Farsça, Rusça hatta Azerice gibi dilleri de konuşanlara rastlanılması Domların çokdilli yapısını ortaya koyması bakımından önemlidir.⁵²

Dil açısından incelendiğinde bu üç alt gruba ilişkin olarak Fraser “*Çingene dilinden hareketle etnik bir sonuç vardır. Çingenelerin kendi erkekleri ve ırkları için seçtiği ve Avrupa Romani’sinde Rom, Ermeni Romani’sinde Lom, Süryani ile İran Romani’sinde ise Dom şeklinde yaygın olarak kullanılan isimden ileri geldiğini*” söyler. Ona göre her üç topluluğun da kullandığı dilin Sanskritçe’deki Domba, modern Hintçe’de ise Dom ve Dum kelimeleriyle fonetik benzerlikleri dikkat çekicidir.⁵³ Söz konusu bu alt gruplara genel olarak baktığımızda ise Lomların aradaki dilsel farklılıklara rağmen Romlarla kurduğu ilişkilerin Domlara nazaran çok daha iyi olduğu aktarılır.⁵⁴ Domların ise Çingene kimliği ve bu kimliğin tarihsel mirasını üstlenmek istememe konusundaki kararlılığı alan araştırmalarında sıkça dile getirilen bir husustur. Kültür ve geleneklerine sahip çıkma, kimliğini daha açık bir biçimde ifade edebilme ve sosyoekonomik açıdan bu üç grup içerisindeki en avantajlı grubu ise Romlar oluşturmaktadır.

SONUÇ

Dilsel farklılıkların Roman/Çingene kimliğine etkisi son derece önemlidir. Bu farklılıklar her şeyden önce zihinlerde beliren Çingene kimliği prototipinin ve yine bu kimliğin yaptığı olumsuz çağrışımların ötesine geçerek homojen bir kimlik iddiasını geçersiz kılar. Roman/Çingene toplulukları konu edinen birçok çalışmada, grubu yekpare bir topluluk olarak değerlendirme eğilimi göze çarpar. Oysaki yekparelikten uzak, çok katmanlı bir yapı söz konusudur. Bilhassa Türkiye özelinde incelendiğinde göçebelik-yerleşiklik, Roman-Çingene ayrımı, meslek grupları ve buna bağlı olarak grubun kendi içerisindeki sınıfsal ayrımlar gibi pek çok hiyerarşik

⁵¹ Suat Kolukırık, *a.g.m.* , s. 150.

⁵² Gül Özateşler, *a.g.m.* , s. 283.

⁵³ Angus Fraser, *a.g.e.* , s. 31; Pakistan Sarıkaya, *a.g.t.* , s. 77.

⁵⁴ Adrian Marsh, *a.g.m.* , s. 20.

durumla karşı karşıya kalınır. Özellikle Türkiye'ye gelip farklı bölgelere yerleşen, bir kısmı gelenek, kültür ve dillerini muhafaza edebilmiş alt grupların varlığı önem taşır. Diğer taraftan alt gruplara yönelik akademik araştırmaların sayıca azlığı dikkat çekicidir. Bu durum aynı zamanda sosyal bilimciler açısından keşfedilmeyi bekleyen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz yapılacak yeni alan çalışmalarıyla birlikte derinlemesine incelenmesi gereken bir konu olarak Roman kimliği şemsiyesi altına sıkıştırılan alt gruplara dair daha fazla bilgi edinilebilir. Hatta grup içi ilişkiler bağlamında alt grupların birbirleriyle olan yakınlıkları ya da mesafeleri ve bunların nedenleri de incelenebilir. Sonuç olarak; Roman adı altında bütün farklılıkları kapsayıp önyargılı ve olumsuz anlamlar içeren Çingene kelimesini ve taşıdığı bu anlam yükünü saf dışı bırakırken; alt gruplar daha da görünmez hale getirilmemeli, bu konuda yapılacak akademik çalışmalara önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

- ACTON, Thomas, *Gypsy Politics and Social Change: The Development of Ethnic ideology and Pressure Politics Among British Gypsies from Victorian Reformism to Romany Nationalism*, London, Boston, Routhledge, Kegan Paul, 1974.
- ALTINÖZ, İsmail, “Çingenerler” maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Gözden Geçirilmiş 2.b. , Cilt 1, s. 291-294.
- ALTINÖZ, İsmail, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingenerler”, *Yeryüzünün Yabancıları Çingenerler*, Haz. Suat Kolukırık, İstanbul, Simurg Yayınları, 2007, s. 13-28.
- ALTINÖZ, İsmail, “Osmanlı Toplumunda Çingenerler”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- ARAYICI, Ali, *Avrupa'nın Vatansızları: Çingenerler*, İstanbul, Khalkedon Yayınları, 2008.
- AVARA, Hayriye; Mascitelli, Bruno, “ ‘Do As We Say, Not As We Do’: EU to Turkey on Roma/Gypsy Integration”, *European Review*, Vol. 22, No. 1, s. 129-144.
- BARANY, Zoltan D., *The East European Gypsies: The Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

- BOZKURT, Tülin, “Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.
- ÇELİK, Faika, “Exploring Marginality in the Ottoman Empire: Gypsies or People of Malice (Ehl-i Fesad) as Viewed by the Ottomans”, *European University Institute EUI Working Papers RSCAS*, Sayı 39, 2004, s. 1-21.
- FONSECA, Isabel, *Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2002.
- FRASER, Angus, *Avrupa Halkları: Çingeneler*, Çev. İlkin İnanç, İstanbul, Homer Yayınları, 2005.
- KARLIDAĞ, Melike; Marsh, Adrian, “Türkiye’deki Çingene Toplumu ve Çingene Kimliği Üzerine Bir Yazın Taraması”, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Der. Ebru Uzpeder, Savelina Danova-Roussinova, Sevgi Çelik, Sinan Gökçen, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s.137-150.
- KENANOĞLU, Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004.
- KENRICK, Donald, *Çingeneler: Ganj’dan Thames’e*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Homer Yayınları, 2006.
- KOLUKIRIK, Suat, “Aramızdaki Yabancı Çingeneler”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2004.
- KOLUKIRIK, Suat, “Türkiye’de Rom, Dom, Lom Gruplarının Görünümü”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, 2008, s.143-153.
- MARSH, Adrian, “Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni”, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Der. Ebru Uzpeder, Savelina Danova-Roussinova, Sevgi Çelik, Sinan Gökçen, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s. 19-27.
- MARSH, Adrian, “Türkiye Çingenelerinin Tarihi Hakkında”, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Der. Ebru Uzpeder, Savelina Danova-Roussinova, Sevgi Çelik, Sinan Gökçen, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s. 5-18.

- MARUSHIAKOVA, Elena; Popov, Vesselin, *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hatfield, University of Hertfordshire Press, 2001.
- OKELY, Judith, *The Traveller- Gypsies*, United Kingdom, Cambridge University Press, 1983.
- ÖNDER, Ali Tayyar, *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Haklılığın Kökenleri ve Gerçekler*, Genişletilmiş 17.baskı, Ankara, Fark Yayınları, 2007.
- ÖNEN, Selin, "Citizenship Rights of Gypsies in Turkey: Roma and Dom Communities", *Middle Eastern Studies*, 2013, Vol. 49, No. 4, pp. 608–622.
- ÖZATEŞLER, Gül, *Çingene: Türkiye'de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği*, Çev. Didem Dinçsoy, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- ÖZATEŞLER, Gül, "The 'Ethnic Identification' of Dom People in Diyarbakır", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, Güz 2013, s. 279-287.
- PASPATI, Alexander G. , "Memoir on The Language of The Gypsies As Now Used In The Turkish Empire", *American Oriental Society*, Vol. 7 (1860-1863), pp. 143-270.
- RINGOLD, Dena; Orenstein, Mitcell; Wilkens, A. Erika, *Roma in Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*, Washington DC, The World Bank, 2005.
- SARİKAYA, Pakistan, "Toplumsal Yansımaların Öznesi Olarak Çingene ve Etnik Damgala(n)ma", Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2019.
- SEROPYAN, Sarkis, "Hay-Poşalar", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 33-34, Sayı: 203, Kasım 2000.
- SOULIS, George C. , "The Gypsies in The Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.15, 1961, pp.143-165.
- TURAN, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- VERMEERSCH, Peter, "Ethnic Minority Identity and Movement Politics: The Case of The Romain The Czech Republic and Slovakia", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 26, No. 5, September 2003, pp. 879-901.
- WILLIAMS, Patrick, "The European Odyssey of The Gypsies on The Road", *Unesco Courier*, Vol. 47, Issue 11, November 1994.

YANIKDAĞ, Tülin, “Türkiye’de Yaşayan Romanların Sorunlarına Genel Bir Bakış”, *Roman Olup Çingene Kalmak*, Der. Levent Ürer, İstanbul, Melek Yayınları, 2012, s. 247-270.

YAPRAK, Mehmet, “Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı (İzmir Tepecik Örneği)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Mardin, 2015.

YILDIZ, Hüseyin, “Türkçede Çingeneler İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Sayı: 1, Güz 2007, s. 61-82.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.